

blumizdavastvo.rs

b

Dragan Bošković

SVETA TEREZA
AVILSKA

*zapadnohrišćanski svetitelji
u srpskoj međuratnoj
književnosti (I)*

edicija

Kiklopi (knjiga br. 16)

uredništvo

Aleksandar Šurbatović
Tamara Krstić

lektura

Đorđe Đurđević

© Dragan Bošković

Recikliraj, zasadi,

*brini se o prirodi onako kako
se ona oduvek brinula o nama.*

Recenzenti

Dr Aleksandra Mančić, naučni savetnik

Prof. dr Aleksandar Jerkov

Prof. dr Časlav Nikolić

Samo dva sata nam traje život!
Sveta Tereza Avilska

*I*ako dugo planirana, ova studija je ipak nastala neočekivano. Godinama sam sakupljao materijal za knjigu o Terezi Avilskoj. Trebalo je to da bude rasprava o njoj, misticizmu, katoličkoj duhovnosti, karmelićanima, o Lakanu, Kristevoj, Sioranu i Berniniju, delom potkrepljena kulturološkom i teološkom mišlju, delom stihovima pesničkih klasika o svetiteljki, ali i pesmom St. Teresa Džoan Azborn, delom mojim ličnim iskustvom ličnosti svetiteljke, mojom poezijom. Trebalo je to da bude jedna teorijska, opštekulturnološka i teološka rasprava, ali i jedna „literarna”, „poetska”, delimično bašlarovska, delimično sioranovska imaginacija svetiteljke i svetog. I ona, ta knjiga, kao takva, nekih pet godina nije dobila, rekao bi Danilo Kiš, „milost uobličjenja”. A onda je stigao poziv za učešće na konferenciji o Jovanu Dučiću u organizaciji SANU. Koliko u prvi mah nisam znao šta bih uopšte rekao o Dučiću, toliko se istovremeno nametnulo da jedino o čemu mogu progovoriti jeste sve ono vezano za Svetu Terezu u Dučićevom španskom putopisu. I istog momenta je dugogodišnja želja za pisanjem o Terezi našla svoj oblik i svoj smisao. Teorijske i teološke rasprave o svetiteljki, o kojoj je toliko pisano, ne treba da budu predmet moje rasprave, a ono što bih poetski rekao o njoj neka govori ta, moja, poezija. O španskoj svetiteljki treba progovoriti iz horizonta iz koga se ona sada meni, u stručnom smislu, najbliže objavljuje, a o kojem do sada nikada i

ništa nije pisano: iz horizonta srpske filologije, srpske književnosti. Sveta Tereza me je tako dovela do one sebe o kojoj – ponavljam – nije pisano, kao i do one koja nije htela još jednu knjigu o sebi koliko onu u kojoj se ona predstavlja u kontekstu i u zajednici sa drugim svetiteljima. Nadahnuće za pisanje ove knjige tako snažno je raskrilo impresivan zapadnohrišćanski „duhovni” kontekst u srpskoj međuratnoj književnosti i isto toliko impresivan „ikonostas” katoličkih svetitelja i otaca. Dovala me je ova Španjolka do sebe tek kada sam je mogao videti uz Franju Asiškog, Ignasija Lojolskog, Katarinu Sijensku, Avgustina, Jovana od Krsta, Tomu Akvinskog, Jakopona da Todija, Jovanku Orleanku ili Tomu Kempijskog, i uz mnoge druge svete i blažene, mistike, monahe i teologe, koji su bili prepoznati u duhovno-kulturnom obzoru srpskog međuratnog modernizma (Ivo Andrić, Miloš Crnjanski, Jovan Dučić, Marko Car, Isidora Sekulić, Ksenija Atanasijević, Desanka Maksimović, Anica Savić Rebac, Todor Manojlović, Vladika Nikolaj Velimirović, Pavle Popović, Jela Spiridonović-Savić i dr.), a kojima će, nadam se, biti posvećeni naredni, drugi, treći, možda i četvrti tom ove serije studija koju sada sa Svetom Terezom otvaram.

Dovala me je, dakle, ova Španjolka sebi posredstvom drugih, i dala mi je – izrazimo to novozavetnom leksemom – znak. Temu referata za konferenciju o Dučiću uredno sam prijavio i nakon skoro pola godine dobio potvrđan odgovor da je referat prihvaćen za izlaganje. Možda u tome nema ništa neobičnog, ali je ta potvrda, to elektronsko pismo stiglo 15. oktobra 2021. godine, na dan kada se svetkuje Sveta Tereza Avilska. Ovim je samo „zapečatila” ono što je i pre ovog znaka već bilo i „zapečaćeno”: pisanje ne više samo referata, koliko ove knjige, serije knjiga, nadam se. Ostaje mi, stoga, da posebno zahvalim profesoru Jovanu Deliću što me je pozvao na konferenciju o Dučiću, i tako pokrenuo moje rasplitanje u Terezi. Iako bih najmanje mogao pretpostaviti da će moj put ka njoj ići od Jovana Delića, pa preko Jovana Dučića, samo ću reći: providenje nas nedvosmisleno vodi pravim putem.

Tragajući za njom, prelistavao sam i čitao knjige, tekstove, štampane, elektronske, s one strane njihovih „estetskih“, „poetičkih“ i „književnoistorijskih“ vrednosti, razgovarao i raspravljao sa svetiteljkom, ljutio se na nju, molio je za pomoć, detinjom radošću bio ozaren kada bih bilo gde naišao na njeno ime, koje bih litanij-ski ponavljao, prepisivao ga ovde, onde. Onako, kao što je Franja Asiški¹ smatrao da je svaki ispisani list sakralan, posvećen, jer na svakom sigurno ima neophodnih grafema od kojih se može sastaviti ime Gospodnje.² Zamislite samo kako je on čitao knjige: tražio je na listovima I, pa s, pa u, s, H, r... I listovi i knjige su nestajali u njegovom čitanju, samo se ime utelovljenog Sina Božjeg uzdizalo iz njih. Knjige, tekstove koje sam, opet, čitao, koliko su nestajali, toliko su se i osmišljavali srazmerno koliko puta je u njima pomenuto Terezino ime. I svaki put kada sam ga pronalazio, osećao sam kao da je samo za mene bilo zapisano.

Pridev u podnaslovu ove studije trebalo bi da bude katolički, umesto zapadnohrišćanski. Ali vođen retorikom naših međuratnih spisatelja, njima bi bila bliža ova druga odrednica, jer

1 U srpskoj transkripciji i Frančesko, i Francisko, i Franciskus, i Franja.

2 „Kad bi ime tvoje, sveti Gospodine, spomenuo, tako bi se raznježio da to premašuje ljudski razum, sav bi se predao zanosnu klicanju i bio ispunjen najčišćom ugodnošću, izgledao je kao nov čovjek i s onoga svijeta. Zato gdje god bi našao nešto napisano, bilo božansko, bilo ljudsko, na putu, u kući ili na tlu, s najvećim poštovanjem bi to skupio i stavio na sveto ili časno mjesto, i to je činio s takvim poštovanjem zato da ne bi gdje bilo napisano ime Gospodnje ili nešto što njemu pripada. Kad ga je jednog dana zapitao neki brat zašto tako brižno skuplja i poganske spise gdje ne bijaše imena Gospodinova, odgovorio je: 'Sinko, skupljam i njih zato što su i ondje slova iz kojih je sastavljeno pre-slavno ime Gospodina Boga. Dobro što se ondje nalazi ne pripada poganim ili nekim drugim ljudima, nego samome Bogu kome pripada svako dobro.' A ovom se treba još više diviti. Kad bi dao napisati kakvo pismo radi pozdrava ili poticaja, nije dopuštao da se u njemu izbriše koje slovo ili slog, pa makar bi bilo suvišno ili nepotrebno napisano” (Čelanski 2012: 290-291).

„Poznato je da takvom čoveku kao što je Franja Asiški svaki ispisani list ozbiljno 'izgleda svetim' – na osnovu toga što može da se složi Hristovo ime od slova navedenih na njemu. List je svet, jer su slova sveta. Verujući u ovo, 'Siromašak' iz Asizija bio je naslednik mnogovekovne tradicije” (Аверинцев 1982: 230).

su to katoličko sagledavali u kontekstu celine hrišćanske kulture Evrope, u kontekstu evropskog Zapada analoški ili kontrastno sa, takođe evropskim, Istokom, a tako i onim matičnim, ortodoksnim: kao jedan deo hrišćanske i evropske zapadno-istočne celine. Poštujući njihove poglede i stavove, i njihovo viđenje elementarne evropejske i hrišćanske monolitnosti, zadržao sam distinkciju zapadno/istočno hrišćanstvo.

Pred vama je, dakle, prvi tom studije o zapadnohrišćanskim svetiteljima u srpskoj međuratnoj književnosti. Zapravo o jednom od njih. Tek o jednoj svetiteljki. Svetoj Terezi iz Avile.

„I ma gradova koji imaju svoju dušu”, započne Dučić svoje *Drugo pismo iz Švajcarske*, i, razvijajući svoju refleksiju, nastaviti:

„to su oni gradovi koji imaju svoju prošlost [...] u takvim gradovima su opsesije jedini doživljaji”,

jer:

„Ništa ne razumete od života i huke takvog grada ako niste ništa razumeli od ćutanja i smrti te spiritualne istine i lepote. Jer ekstatički deo grada nije u lepoti starih stvari nego u lepoti starih priča. Njegova je tajna u evokacijama i sugestijama koje žive samo u trenutnom ludilu srca: u onome što nije nazidano na zemlji i podignuto u vazduhu, nego izgrađeno u mašti i duši. Gradovi, to su unutrašnje istine” (Дучић 1989a: 36-37).

I najednom se pred nama raskriva ne samo diskurzivna figuracija grada, nego njena drugost: Dučićeva autopoetička

figuracija sopstvenog putopisnog diskursa.³ Ali i ona drugost grada, njegova „duša”, koja je, tvrdi Dučić, „priča o njemu; jedan grad je velik samo po njegovoj legendi. Sve je odista u rečima” (37), zato što „ima nešto savršenije od lepote stvari u prirodi: to je sve ono što je ljudska misao dodirнула i ljudska lepota osvetlila” (38). I dalje, drugost „duše” grada, satkana od „spiritualne lepote i istine”, „tajna u evokacijama i sugestijama”, ono „izgrađeno u mašti i duši” (37). Sve se, dakle, artikuliše kulturnopoetičkim pomeranjem diskursa kojim vidimo grad, njegovu „dušu”. Sve je, dakle, u priči i obliku priče, pa je očekivano da baš zato što je „pun legendi”, grad, kao što to čini Rim, „ne zaboravlja” (188). Ali Dučić nas odvodi još dalje, tu „dušu”, i to kao priču i legendu, predstaviće kao ženu, Venecijanku:

„Sretao sam dušu Venecije, mirnu i melanholičnu, kao neku visoku gospođu iz plemena Dezdemone. [...] Te gradove s dušom treba prvi put videti u izvestan mesec i izvestan sat dana [...]. To su trenuci kada se duhovno odvaja od materijalnog, i vezuje za našu misao... Tada se oseća duša grada kako ide pored vas, pred vama, uzastopce za vama” (Дучић 1989а: 38),

ne bi li rezimirao: „Ostali gradovi imaju dušu koja je kaluderica, ili prosjakinja, ili bludnica. Ženeva nema dušu” (39). Ženeva je za Dučića izgubila dušu sa Calvinom, muškarcem, protestantskim reformatorom, koji ju je „odveo u skepticizam i očajanje” (48-49), u bezdušnost.

Navedeni Dučićev autopoetički pasaż umnožava logocentrične refleksivne trope: telo-duša, duhovno-materijalno, racionalno-imaginarno, spiritualna istina i lepota, stare priče, mašta,

3 Ovo isto mesto iz Drugog pisma iz Švajcarske već je prepoznato kao „jedan od poetičkih ključeva” Dučićevog „decenijskog putopisno-esejističkog dela” (Хамовић 2013: 152).

legenda, raskrivajući autorsku poziciju pisanja, poetičku samosvest, kao i njeno transcendentno zaleđe, ranomodernističku epistemu koja „kontrolira” i „proizvodi” i Dučića i njegov putopis, njegov tekst, i kojom se – uz poetičke trzaje i otklone – plaća ceh kulturnim stereotipima.⁴ Ako je sve prošlo, i ako su ostale samo priče i legende, onda – disproporcionalno aktuelnom modernom momentu pisanja i proporcionalno nihiliranju ličnog iskustva u korist opšteg – u poetičkoj optici samo treba ponoviti te diskurzivno već oblikovane legende, priče. Nužno je, dakle, govoriti diskurzivno i (meta)poetički, u sve umožnijim tropima, koji uporno kruže oko istog mesta: u „Pismu iz Pariza” za Senu i Bogorodičinu crkvu je „vezana duša ovog grada, njegova mistika i njegova istina” (120), a „reka [Sena] je kao i duša: ona uvek ima lepotu svega što se u njoj ogledalo” (122): „Pariz nije grad nego živo biće” (121), analogno čemu, Dučićev grad, kako smo naveli, „ide”, „šeta”, svuda je oko nas.⁵ Ponovimo: ima gradova koji imaju dušu, duša grada je priča, a priča – priča o ženi, duši grada, u kojoj se sve ogleda i kroz koju se sve prelama analogno Dučićevoj poeziji, jer njegova poezija je: žena. Žena je, dakle, „duša” Dučićevog diskursa, podrazumevano metafizička,

4 O poetičkoj samosvesti putopisnog diskursa, vidi: Гвозден 2014. O svetu putopisa „modelovanom i podređenom namerama autora” vidi: Sekulić 2016: 137; Mitrović 2013: 192. U, opet, metapoetičkom horizontu putopisa koriste se „narativne tehnike koje se mogu uporediti s dominantnim narativnim praksama modernističkih fikcionalnih tekstova, kako u oblikovanju naratora putovanja tako i u posredovanju obavijesti o prostoru kojim se putuje ili u kojemu se boravi” (Duda 2005: 104). Putopis je, možemo tvrditi, metaputopis, tekst o kulturološkoj matrici koja proizvodi putopisni tekst, a tako i autoreferencijalni tekst o sebi kao putopisnom tekstu.

5 Dučićeva putopisna proza je „recimo tako, gradotvorna, a taj grad je poetički prozotvoran, i to isto onoliko koliko je svaki tekst književno/kulturno uslovljen. Kako, dakle, književno-kulturološka matrica kreira prostor na osnovu svojih narativnih i tekstualnih obrazaca, samim tim stvara, produbljuje i proširuju semiološke, simboličke i prostorne mogućnosti grada” (Бошковић 2021: 497).

logocentrična figuracija žene i ženskog i pesništva, kao hime-re, samoobmane, iluzije, fantazije, varke, priviđenja, izmaštane i neuhvatljive u poeziji, potčinjene u kulturi⁶. Figuracijom žene kao duše grada i grada kao žene, Dučić „nesvesno” potvrđuje kulturološko-istorijsku matricu:

1. urbosemiotičku: jer grad je za „čoveka sa sela”, kao i „za varvarina” bio i ostao „predmet privlačnosti i odbojnosti, iskušenja – poput kovine, novca, žene” (Le Goff 1988: 390), on ga „gleda, divi mu se, plaši ga se (žena je Eva, đavolsko stvorenje) – i konačno osvaja” (Le Gof 1999: 215), jer „žene i gradovi se osvajaju silom, osvajanje jednog grada je i ljubavno osvajanje” (Le Gof 1999: 216), pa je zato divljenje, ali i nasilje, silovanje, perspektiva slike grada negradskog čoveka (231).

2. biblijsko-simboličku: u Otkrivenju Jovanovom, i Vavilon i Jerusalem jesu žene⁷, što je zametak kulturološke figuracije koja

6 Žena je figura posredstvom koje se može posmatrati Dučićev mehanizam ovladavanja strahom od nje: apstraktna i nedodirljiva u poeziji, obožavana i udaljena u poeziji i stvarnosti, podređena u kulturi. Zato se protestantska katedrala („tamna i ledena” (Дучић 1989a: 47) u Ženevi koja nema dušu, može dovesti u vezu sa Dučićevnom figuracijom ženskog, a tako i poetskog: „hladna kao sena” („Poezija”). Ženeva nema dušu, ima li je žena?

7 „Nesvesno” Dučićevog diskursa u sebi pohranjuje biblijsko strukturiranje grada – Vavilona, Jerusalem – u ženskom rodu, identitet grada simbolički postavećujući sa ženom:

„I dođe jedan od sedam anđela koji su imali sedam zdeli, progovori sa mnom i reče: dođi da ti pokažem sud nad velikom bludnicom koja sedi na mnogim vodama, s kojom su carevi zemaljski bludničili, a stanovnici zemlje napiše se njenog bludničkog vina. I odvede me u duhu u pustinju. I videh ženu gde sedi na crvenoj zveri koja beše puna bogohulnih imena i imao je sedam glava i deset rogova. A žena beše obučena u porfiru i skerlet i pozlaćena zlatom i dragim kamenom i biserima, [u 18, 1 grad je u identičnoj odori kao žena: „grade veliki, obučeni u svilu i porfiru i skerlet, i nakićeni zlatom i kamenjem dragijem i biserom”] držeći u svojoj ruci zlatnu čašu punu gnusoba i nečistote svoga bluda, na čelu joj pak beše napisano ime, tajna: veliki Vavilon, majka bludnica i gnusoba zemaljskih” (Otkr 17, 1-5); „I žena koju si video – to je veliki grad koji ima vladavinu nad carevima zemaljskim” (Otkr 15, 18); „I povika jakijem

će postati deo teološkog urbanog imaginarijuma.⁸

Ostaje nam, na kraju, da uđemo u taj grad kao himeru, kao ženu,⁹ a tako u legendu, priču, poeziju, u Dučićevoj poetičkoj optici prelomljen kulturni diskurs, da uđemo u Španiju, u *Pismo iz Španije*. A ono – koliko god to jeste – i nije pismo o Španiji, čak ni o jednom gradu, Avili. To je priča o jednoj ženi koja je „duša” grada, legendi, španske kulture, koja je „duša” ove Dučićeve diskurzivne studije konvencionalno pojmljenog španskog mentaliteta i karaktera.¹⁰ Kao što je poezija žena, i Avila je – onoliko koliko su to i Dučićev Pariz, i Rim, i... – žena. „Kalude-rica”, rekao bi Dučić. A njeno kanonizovano ime je: Sveta Tereza Avilska.¹¹

glasom govoreći: pade, pade Vavilon veliki, i posta stan đavolima, i tamnica svakome duhu nečistome, i tamnica sviju ptica nečistijeh i mrsikijeh; jer otrov-nijem vinom kurvarstva svojega napoji sve narode [...] I carevi zemaljski s njom se kurvaše, i trgovci zemaljski obogatiše se od bogatstva slasti njezine” (Otkr. 18, 2-3); „I ja Jovan vidjeh grad sveti, Jerusalam nov, gdje silazi od Boga s neba, pripravljen kao nevjesta ukrašena mužu svojemu” (Otkr 21, 2).

8 Više o gradu u mitohrišćanskoj matrici vidi: Бошковић 2021: 495-514.

9 Ne bi li naslov Dučićeve putopisne knjige trebalo zapravo da bude: Gradovi i žene?

10 „Dučić [...] traži moguće uzroke karaktera Španaca, ali su njegovi zaključci prilično uopšteni i ne uzimaju u obzir promene u odnosu na napredak istorije” (Sekulić 2016: 132). Možemo tvrditi da su i ostali Dučićevi putopisi arhaizovane i petrifikovane studije mentaliteta i karaktera: „’Genije jedne rase’ je ono apstraktno svojstvo jedne zemlje, o kojem pisac piše, o kojem razmišlja, u čiju bit se trudi da pronikne” (Ступаревић 1975: 158).

11 O Svetoj Terezi Avilskoj postoji nepregledna literatura, a njena biografija i njena dela su i više nego poznata i dostupna. (Najcelovitiji životopis svetiteljke, publikovan još 1960. godine, napisala je Marsel Okler (v. Auclair 2014); osnovni biografski podaci: Манчић 2008). U najkraćim crtama: Sveta Tereza (nazvana i Sveta Tereza od Isusa, Sveta Tereza Velika), redovnica, karmelićanka, kao Teresa Sančes Sepeda i Aumada rođena je 28. marta 1515, a upokojila se u noći 4, ali ne na 5. nego na 15. oktobar 1982, u desetodnevnoj noći kada je stupio na snagu gregorijanski kalendar (zato se njen spomendan slavi 15. oktobra),

Dučićeva Španija, njegova Avila, Tereza, raspete između glorifikacije i kritike, idealizacije i skepse, biće predstavljene nizom zamrznutih kulturnoistorijskih refleksija, premrežene dekorativnim diskurzivnim evokacijama prošlosti (Винавер 1975: 147) – „Dučićev stil je [...] kristalno čist, dekorativan, ugladen, rečenica je uvek savršena i konačna” (Ступаревић 1975: 159) – i žrtvovane kulturnom stereotipu, a tako i stilskoformacijskoj matrici. Mada će Dučić pisati Slobodanu Jovanoviću da njegova Španija nije iz biblioteka, ona je – gde god da je bila pisana – bibliotečki „edipalizovana”.¹² U njoj Dučić:

„daje pregled osnovnih podataka o Španiji, koji podsećaju na spisak glavnih tačaka španske istorije i kulture (književnost, slikarstvo, filozofija, nabrajajući važne ličnosti: kraljeve, osvajače i mistike), prepisane

beatifikovana 1614, kanonizovana 1622. Reformator je ženskog ogranka reda bosonogih karmelićanki i reformator ženske monaške službe u Španiji, utemeljitelj trideset ženskih manastira, bogoposvećen delatnik, kontemplativac i mistik, autor niza izvanrednih duhovnih knjiga, „vanredan stilist”, kako kaže Crnjanski (Црњански 1995b: 557), 1970. godine proglašena za crkvenog učitelja (*doctor ecclesiae*) kao prva žena sa takvom titulom. „Naša bi se Majka [Sveta Tereza] sigurno nasmijala od srca, ako bi joj netko ikad bio predvidio da bi joj moglo biti dodijeljeno mjesto u povijesti filozofije” (Edit Štajn, navedeno prema Pinezić 2020: 294).

12 Dana 9. 11. 1923. godine, Dučić, tada otpravnik poslova u poslanstvu u Atini, piše Slobodanu Jovanoviću:

„[...] zatim (a za ovo preklinjem), da Pismo iz Španije izađe celo u jednom broju, jer imam užas za ovu vrstu proze koja je poginula ako sve ne sračuna na imedijatan i totalan utisak. Mislio sam na vas, kao uvek kad hoću nešto bolje da napišem, radeći ovo Pismo iz Španije. Hteo sam da njim dam samo jedno: moje osećanje u onoj zemlji. Bojao sam se mnogo da ne izgledam nadriknjiga, ali je bilo nemoguće pisati o toj zemlji kao o Topčideru, bez relacija. Verujte da to nisam pisao u biblioteci, nego u svojoj spavaćoj sobi, i da sam hteo samo da rezonujem svoje utiske i sve ograničim na karakteristikama (pejzaži, rase, kulture, istorije). Vi ste najkompetentniji da mi rečete da nisam ispao visokoparan” (Дучић 2013).